ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XI/XII, 3 SECTIO H 1977/1978

Instytut Ekonomii Politycznej
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Andrzej MAŚKO

Ogólna charakterystyka trendu rozwoju gospodarczego Japonii (1868—1973) *

Общая характеристика тенденций хозяйственного развития Японии (1868—1973)

General Characterization of the Trend of Japan Economic Development (1868—1973)

Nowoczesny rozwój gospodarczy [1] Japonii zapoczątkowany został rewolucją Meiji w r. 1868. W tym samym czasie kapitalizm zachodni wkroczył już w stadium monopolistyczne i ustanawiał swoje panowanie polityczne i gospodarcze w Afryce, Ameryce Łacińskiej i Azji. Rewolucja Meiji była momentem przełomowym w historii Japonii, rezultatem jej było ukształtowanie się kapitalistycznych stosunków produkcji, obrona suwerenności kraju oraz przywrócenie kontaktów ze światem zewnętrznym po przeszło dwustuletniej izolacji w okresie Tokugawa.[2] Trudno podzielić jednak w pełni pogląd, jakoby kapitalistyczne stosunki produkcji stworzyły nieodzowne warunki rozwoju gospodarczego.[3] Już przed rewolucją Meiji istnia-

---

* Fragment większej całości.

[1] Według terminologii S. Kuznetsa: *Modern Economic Growth*. Por. przede wszystkim S. Kuznets: *Modern Economic Growth, Rate, Structure, and Spread*, New Haven and London 1967, rozdz. IX, s. 461—486.

[2] Uniknięcie przez Japonię losu, jaki spotkał kraje Azji, a zwłaszcza Indie i Chiny, trudno jednoznacznie zinterpretować. Nie wnikając w istotę problemu, chciałbym zwrócić uwagę na jeden ze sprzyjających czynników, mianowicie na fakt, że w okresie rewolucji Meiji mocarstwa zachodnie prowadziły wojny: Anglia tłumiła powstanie Tajpingów (1850—65), USA prowadziły wojnę secesyjną (1860—65), Francja interweniowała w Meksyku (1862—67) i rozpoczęła wojnę z Prusami (1870—1871). Por. E. H. Norman: *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, New York 1946, s. 43—46 oraz K. M. Panikkar: *Azja a dominacja Zachodu, 1894—1945*, Warszawa 1972, s. 187 i n.

[3] Por. T. C. Smith: *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise 1868—1880*, Stanford 1955, rozdz. II.

ły bowiem niezbędne przesłanki dla tego rozwoju, które ona tylko wyzwoliła. Najbardziej istotnymi z nich wydają się być: silnie scentralizowana władza, dobra organizacja i wysoki poziom edukacji. K.Ohkawa i H. Rosovsky uwzględniając powyższe czynniki twierdzą, że Japonia w 1868 roku pod wieloma względami była bardziej zaawansowana w rozwoju niż wiele krajów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej obecnie. „Należy to podkreślić tym bardziej, gdyż z reguły zawsze utożsamiamy niski dochód *per capita* z prymitywną organizacją, korupcją, letargiem i niedożywieniem. Tym samym otrzymalibyśmy fałszywy obraz feudalnej Japonii".[4] Tezę tę podtrzymuje A. Maddison, stwierdzając, że w okresie rewolucji zbiory ryżu (z 1 ha) były wyższe niż obecnie w niektórych krajach Azji (India, Pakistan, Tajlandia). „Chociaż warunki życia dla większości społeczeństwa były ciężkie, to poziom higieny był wyższy, a liczba analfabetów mniejsza niż w ówczesnej Europie zachodniej".[5]

Na szczególną uwagę zasługuje wysoki poziom i szeroki zakres oświaty, który był jednym z istotnych czynników szybkiego rozwoju gospodarczego Japonii. W połowie XIX wieku było w Japonii około 16 tysięcy ogólnie dostępnych szkół elementarnych (terakoya), które ukończyło przed rewolucją około 50% mężczyzn i 15% kobiet. Prawie każdy samuraj i przeważająca liczba kupców umiała czytać i pisać.[6]

---

[4] K. Ohkawa, H. Rosovsky: *Japanese Economic Growth. Trend Acceleration in the Twentieth Century*, Stanford and London 1973, s. 7. W polskiej literaturze podobne stanowisko zajmuje J. Kleer, por. J. Kleer: *Drogi wyjścia z zacofania*, Warszawa 1974, s. 118.

[5] A. Maddison: *Economic Growth in Japan and the USSR*, London 1969, s. 3—4.

[6] K. Ohkawa, H. Rosovsky: *A Century of Japanese Economic Growth*, [w:] W. W. Lockwood (ed.): *The State and Economic Enterprise in Japan. Essays in the Political Economy of Growth*, Princeton 1965, s. 59. Ponadto należy dodać, że w roku 1870 30—40% poborowych umiało czytać i pisać. Por. R. K. Beardsley et al.: *Twelve Doors to Japan*, Ann Arbor, 1961, s. 494. Na temat edukacji w okresie Tokugawa patrz m. in. S. Ōkuma: *Fifty Years of New Japan*, London 1910, t. 2, rozdz. VII; S. E. Crawcour: *The Tokugawa Heritage* [w:] Lockwood: *op. cit.*, s. 17—46. Edukacja w okresie Meiji, por. R. Itō: *Education as a Basic Factor in Japan's Economic Growth* [w:] N. T. Uphoff, W. F. Ilchman [ed.]: *The Political Economy of Development*, Berkeley, Los Angeles and London 1973, s. 344 i n. Osiągnięcia Japończyków w dziedzinie oświaty, którzy w okresie I wojny światowej praktycznie zlikwidowali analfabetyzm, są tym bardziej godne podziwu, gdy weźmie się pod uwagę język japoński, na który składają się trzy alfabety: katakana, hiragana i kanji. Sam alfabet ideograficzny kanji (znaki chińskie) składa się z kilkunastu tysięcy znaków. Minimum znaków (szkoła średnia — 1971 r.) zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty wynosi 1850. W tym kontekście zdziwienie musi budzić fakt, że obecnie jeszcze w wielu krajach posługujących się alfabetem łacińskim (około 26 znaków — liter!) 30—50% społeczeństwa nie umie czytać i pisać.

W takim stanie rzeczy trudno zgodzić się ze stwierdzeniem G. C. Allena, jakoby „różnica między Japonią a Zachodem nie polegała na tym, że Japonia później wystartowała do rozwoju gospodarczego (kapitalizmu), lecz przede wszystkim na tym, że w momencie startu nie posiadała czynników niezbędnych do tego rozwoju".[7] Allen argumentuje to tym, że Japonia nie przygotowała się do „startu", ponieważ nie dokonała takiej ekspansji handlowej, jaka poprzedziła rozwój przemysłowy Anglii. I dalej stwierdza: „W Europie zachodniej nowe idee powstałe na bazie odkryć naukowych osłabiły tradycje i zwyczaje, co w konsekwencji pod koniec XVIII wieku spowodowało wyzwolenie indywidualnej energii działania".[8] W przypadku Japonii indywidualna energia działania zastąpiona została energią społeczną, która w okresie Meiji (1868—1912) znalazła swój wyraz w konsekwentnie realizowanym celu, jakim było doścignięcie Zachodu.

W Japonii nie dokonała się klasyczna akumulacja pierwotna, tj. taka, jaka miała miejsce w Europie zachodniej. Prawdą jest również, że nowe, kapitalistyczne stosunki produkcji tylko w minimalnym stopniu zmieniły nadbudowę. Nadbudowa zawierała tylko te nowe elementy, które były niezbędne dla funkcjonowania nowych stosunków ekonomicznych. Cały wachlarz „demokratycznej ideologii", tak charakterystyczny dla kapitalizmu, będący bodźcem jego rozwoju w przypadku Japonii, nie miał miejsca. Stara ideologia oparta na tradycji buddyzmu, shintoizmu i konfucjanizmu została zharmonizowana z nową bazą ekonomiczną. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było wytworzenie się w społeczeństwie dualnej struktury. Z jednej bowiem strony mamy do czynienia z nieliczną awangardą klasy panującej, wywodzącą się z magnaterii (daimyo) i szlachty (samurajów) o zachodnim stylu życia, a z drugiej zdecydowaną większością społeczeństwa (robotnicy, chłopi i rzemieślnicy) włączoną w tradycyjny schemat feudalnej nadbudowy.

Z powyższych rozważań można wyciągnąć dwa wnioski: pierwszy, że w momencie rewolucji burżuazyjnej (industrializacji) Japonia posiadała niezbędne czynniki warunkujące szybki jej rozwój. Innymi słowy, można stwierdzić, że japoński poziom kultury ukształtowany przed okresem Meiji był tak wysoki, że umożliwił w pełni dyfuzję kultury zachodniej. „Przenikanie elementów jednej kultury do innej możliwe jest dopiero wówczas, kiedy ta ostatnia wytworzyła już warunki umożliwiające jej re-

---

[7] G. C. Allen: *A Short Economic History of Modern Japan 1867—1937*, London 1950, s. 154.

[8] *Loc. cit.*

cepcję" — pisze znany polski socjolog J. Wiatr.[9] Wreszcie drugi wniosek, że Japonia jako jedyny kraj do tej pory zdołała się „unowocześnić" w ramach tradycyjnej ideologii.[10]

SPECYFICZNE CECHY ROZWOJU KAPITALIZMU

Kapitalizm japoński ominął stadium wolnej konkurencji, stając się od razu kapitalizmem państwowo-monopolistycznym. Przyczynę takiego stanu rzeczy należy upatrywać przede wszystkim w tym, że luka technologiczno-organizacyjna, jaka dzieliła Japonię od Zachodu w drugiej połowie XIX wieku, była na tyle duża, że trudno sobie wyobrazić neutralny i szybki rozwój przy prowadzeniu polityki liberalnej (wolna konkurencja). Państwo kapitalistyczne stało się więc inspiratorem i mecenasem rozwoju. Od r. 1887 do drugiej wojny światowej udział państwa w akumulacji wynosił około 50%. Istotnym posunięciem okazał się import techniki i technologii zachodniej. W latach 1876—1895 przebywało w Japonii około 4000 różnego rodzaju specjalistów i doradców. Ich płace były średnio 10 razy wyższe od płac, jakie otrzymywali Japończycy na tych samych stanowiskach. Ministerstwo Przemysłu przeznaczyło w tym okresie 40—50% swoich wydatków na utrzymanie zagranicznego personelu technicznego.[11] W latach 1868—1895 rząd wysłał 600 studentów za granicę, ponad 1000 polityków i biznesmenów wyjechało do Europy w celu przyswojenia sobie nowej organizacji, techniki i nauki.[12] Niezwykle szybka i efektywna adaptacja nowej techniki odegrała niezmiernie ważną rolę w rozwoju gospodarczym Japonii.

Wszystkie fabryki typu zachodniego, powstałe w drugiej połowie XIX wieku, zawdzięczają swoje założenie inicjatywie państwa. Prawie cały przemysł fabryczny znajdował się w ręku sektora publicznego.[13] Gdy fabryki stały się rentowne, państwo użyło następującego argumentu za ich

---

[9] J. J. Wiatr: *Marksistowska teoria rozwoju społecznego*, Warszawa 1973, s. 151. Por. też O. Lange: *Ludwik Krzywicki jako teoretyk materializmu historycznego* [w:] *Pisma ekonomiczne i społeczne 1930—1960*, Warszawa 1961, s. 80—81.

[10] Por. w tej kwestii M. Dobroczyński: *Wpływ naśladownictwa na międzynarodowe stosunki gospodarcze*. „Ekonomista", 1975, nr 3, s. 625—639 oraz P. A. Baran: *Ekonomia polityczna wzrostu*, Warszawa 1963, s. 156.

[11] J. Hirschmeier: *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard 1964, s. 131. Należy dodać, że poza wymienionymi zagraniczni specjaliści nie otrzymali żadnych innych przywilejów, a po zakończeniu kontraktu zmuszeni byli do natychmiastowego opuszczenia Japonii. Por. K. Bieda: *The Structure and Operation of the Japanese Economy*, Sydney 1970, s. 47—48.

[12] K. Emi: *Government Fiscal Activity and Economic Growth in Japan, 1868—1960*, Tokyo 1963, s. 114—124.

[13] Allen: *A Short Economic History...*, s. 30.

prywatyzacją: „Fabryki założone dla rozwoju przemysłu są obecnie już dobrze zorganizowane i stały się prosperującymi przedsiębiorstwami. Rząd rezygnuje z ich posiadania, ponieważ uważa, że powinni prowadzić je obywatele".[14] W taki to sposób największe zakłady trafiły w ręce monopoli kupieckich (zaibatsu) Mitsui, Mitsubishi i Sumitomo za cenę wynoszącą 15—30% ich wartości.[15]

Rozwój przemysłu dokonał się pod intelektualnym przywództwem shizoku (ex-samuraj) zwłaszcza z klanów Satsuma i Chōshū. Związany był on z dwiema wojnami. Przemysł lekki rozwinął się po wojnie z Chinami (1894—1895), a ciężki po wojnie z Rosją w 1905 roku. Niektórzy autorzy tę ostatnią datę uznają za końcowy etap industrializacji kraju.[16]

Młody kapitalizm japoński wraz z groźbą penetracji politycznej i ekonomicznej przez mocarstwa kolonialne zmuszony został do podjęcia w pierwszym rzędzie rozwoju przemysłów strategicznych takich, jak metalowy czy budowy okrętów. Jak pisał Lenin: „Swą kolonialną grabieżą krajów azjatyckich Europejczycy zdołali zahartować jeden z nich, Japonię, do wielkich zwycięstw militarnych, które zapewniły jej samodzielny rozwój narodowy.[17] W tym miejscu słuszna wydaje się być uwaga S. Tsuru „iż niezmiernie trudno byłoby opisać nowoczesną historię rozwoju gospodarczego Japonii bez powiązania jej z licznymi i zwycięskimi wojnami. Oznaczało to, że siłą napędową jej gospodarki były z jednej strony zbrojenia i przemysł zbrojeniowy, zawsze hojnie popierany przez państwo, a z drugiej gałęzie przemysłu pracującego na eksport, które prosperowały dzięki taniej sile roboczej w kraju, jak również rozszerzaniu się sfer wpływów za granicą, w wyniku zwycięskich wojen".[18] Słuszne jest więc spostrzeżenie Lockwooda, że „militarne zwycięstwa sprowadziły do minimum

---

[14] W. W. Lockwood (ed.): *The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change, 1868—1938*, Princeton 1954, s. 15.

[15] Por. Norman: *Japan's Emergence...*, s. 131 oraz Y. Horie: *Modern Entrepreneurship in Meiji Japan* [w:] Lockwood: *The State and Economic Enterprise...*, s. 190 i n. Fabryki sprzedawane były nie tylko po niskich cenach, ale również na bardzo dogodnych warunkach (długoterminowe spłaty). Fabryka miedzi, która kosztowała państwo Y 540 000 została sprzedana za sumę Y 200 000 (środki trwałe, spłacone w ciągu 25 lat) plus Y 73 000 (zapasy spłacone w ciągu 16 lat). Fabryka szkła o koszcie budowy Y 189 000 została sprzedana za sumę Y 80 000, spłaconą w ciągu 55 lat po „odłożonym okresie" 5 lat. W ten sposób sprzedane zostały 52 fabryki, 10 kopalń, 52 statki handlowe i 3 stocznie. T. F. M. Adams, N. Kobayashi: *The World of Japanese Business. An Authoritative Analysis*, Tokyo 1974, s. 34.

[16] Por. *Japanese Culture in the Meiji Era*, vol. 6: *Society*, K. Shibusawa (ed.), Tokyo 1969, s. 156 oraz K. Ohkawa, H. Rosovsky: *A Century of Japanese Economic Growth* [w:] Lockwood: *The State and Economic Enterprise...*, s. 58.

[17] W. I. Lenin: *Dzieła*, t. 15, Warszawa 1956, s. 173.

[18] S. Tsuru: *Essays on Japanese Economy*, Tokyo 1958, s. 42.

niezadowolenie klasy robotniczej spowodowane jej niezwykłym wyzyskiem".[19] Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, że Japonia znalazłszy się na drodze uprzemysłowienia, posiadała najbardziej cenne źródło w postaci obfitej, taniej, inteligentnej i pracowitej siły roobczej.[20]

Istotnym źródłem akumulacji kapitału w Japonii była wieś, która w całej nowożytnej historii odgrywała dla kapitalizmu rolę wewnętrznej kolonii. W okresie rewolucji Meiji około 80% ludności zatrudnionej było w rolnictwie. Reforma rolna nie zniosła w pełni stosunków feudalnych na wsi ani też nie zmieniła jej rozdrobnienia. Pomimo tego szybko zdołano rozwinąć problem żywnościowy. Przeciętne tempo wzrostu produkcji rolnej w latach 1879/80—1901/05 wynosiło średnio 1,55% i należało do najwyższych na świecie w tym okresie. Tempo przyrostu naturalnego wynosiło odpowiednio 0,90%.[21]

Przykład Japonii świadczy o tym, że rozwój rolnictwa nie musi być warunkiem wstępnym i koniecznym dla nowoczesnego rozwoju gospodarczego, jak to miało miejsce w krajach Europy zachodniej. W Japonii bowiem gwałtowny wzrost wydajności pracy w rolnictwie z poziomu, który obecnie mają niektóre monsunowe kraje Azji miał miejsce z równoczesnym wzrostem produkcji przemysłowej. I tak w latach 1896/99—1935/38 przeciętne tempo wzrostu produkcji przemysłowej wynosiło 7,2%, a rolnictwa 2,1%.[22] Można więc postawić tezę, że przykład Japonii pomniejsza znaczenie rozwoju rolnictwa jako warunku wstępnego, nowoczesnego rozwoju gospodarczego, kładąc nacisk na konkurencyjny wzrost przemysłu i rolnictwa.[23]

CHARAKTERYSTYKA TRENDU ROZWOJU GOSPODARCZEGO JAPONII W LATACH 1868—1973

Dokonując ogólnej oceny trendu rozwoju gospodarczego Japonii w latach 1868—1973 można wyróżnić 3 długie cykle (long swings).[24] Pierwszy,

---

[19] Lockwood: *The Economic Development...*, s. 18—19.

[20] Por. D. S. Landes: *Japan and Europe: Contrasts in Industrialization* [w:] Lockwood: *The State and Economic Enterprise...*, s. 115.

[21] A. Gelei: *Trendy wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1974, s. 82 i 128. Inny pogląd na powyższe zagadnienie reprezentuje amerykański ekonomista pochodzenia japońskiego James I. Nakamura, co zaprezentuję w dalszym ciągu artykułu.

[22] Lockwood: *The Economic Development...*, s. 55.

[23] Por. A. C. Kelly, J. G. Williamson: *Lessons from Japanese Development. An Analitical Economic History*, Chicago and London, 1974, s. 96.

[24] Wykorzystuję w tym celu badania, jakie przeprowadził prof. Kazushi Ohkawa z Uniwersytetu Hitotsubashi w Tokio. K. Ohkawa reprezentuje zapoczątkowany przez S. Kuznetsa i W. Mitchella tzw. kierunek ilościowej historii ekonomii (*Quantitative Economic History*), dlatego też często nazywany jest „japońskim

obejmował lata 1897—1917, drugi lata 1917—1937 i trzeci 1937—1962 (1973). Kryterium podziału stanowią tzw. długie cykle inwestycyjne (long investments swings), które następują w latach[25]:

	Dno cyklu	Szczyt cyklu	Dno cyklu
Cykl I	1901	1917	1931
Cykl II	1931	1937	—
Cykl III	1956	1962	1966

Pierwszy cykl (1897—1917), w którym przeciętne tempo wzrostu wynosiło 2,73%, obejmuje tylko trzecią część okresu Meiji. Dla okresu 1878/87—1883/92 Ohkawa podaje przeciętne tempo wzrostu GNP w wysokości 2,40% (10-letnia średnia ruchoma) i dla okresu 1883/92—1888/97 — 4,30%.[26] Natomiast innego zdania jest J. Nakamura, który zajmuje zupełnie inne stanowisko w tej kwestii. Twierdzi on, że wszystkie dotychczas prezentowane dane dotyczące okresu Meiji są zawyżone. Punktem wyjścia jego rozważań jest korekta produkcji rolniczej, która, jego zdaniem, w latach 1878/82—1913/17 zwiększyła się o 44%, a nie, jak podaje Ohkawa, o 136%. Tym samym tempo wzrostu produkcji rolniczej wynosiło około 1%, tzn. mniej więcej równe było tempu przyrostu naturalnego.[27] Różnice wynikają stąd, że dane wyjściowe Ohkawy opierają się na podstawie rządowych statystyk, co zdaniem Nakamury oznacza, że są znacznie zawyżone. Nakamura twierdzi, że dla omawianego okresu średnioroczne tempo wzrostu GNP waha się w granicach 2,8%, a nie jak podaje Ohkawa 4,0%.[28] Jeżeli więc tempo wzrostu produkcji rolniczej było równe przyrostowi naturalnemu, skąd w takim razie brała się akumulacja na

Kuznetsem". Por. S. Kuznets: *Six Lectures on Economic Growth*, New York 1961 oraz id: *Wzrost gospodarczy narodów*, Warszawa 1976, *Produkt i struktura produkcji*, Warszawa 1976. Dotychczasowe badania nad historycznym rozwojem gospodarczym Japonii zawarł Ohkawa m.in. w pracach: K. Ohkawa et al.: *The Growth Rate of the Japanese Economy since 1878*, Tokyo 1957, oraz w pracach z Henry Rosovskym (cyt. wyż.). W roku 1975 zakończyła się, rozpoczęta w 1965 r., publikacja 13-tomowej *Statystyki Ekonomicznej (Estimates of Long—Term Economic Statistics of Japan since 1868)*, pod red. K. Ohkawy, M. Shinoхary i M. Umemury. Por. Ohkawa, Rosovsky: *A Century of Japanese...*, appendix oraz E. A. Pigulewskaja: *Tieorii ekonomiczeskogo rosta w burżuaznoj politekonomii Japonii*, Moskwa 1976, rozdz. IV, s. 173.

[25] Przyjmuje się rok 1897 jako szczyt cyklu 1868/70—1897; Ohkawa, Rosovsky: *Japanese Economic Growth...*, s. 31.

[26] K. Ohkawa et al.: *The Growth Rate...*, Tokyo 1957, s. 21.

[27] J. I. Nakamura: *Agricultural Production and the Economic Development of Japan 1873—1922*, Princeton 1966, s. 12.

[28] *Ibid.*, s. 13—14 oraz K. Ohkawa et al.: *The Growth Rate...*, s. 21. Por. również A. C. Kelley, J. G. Williamson: *Lessons from Japanese Development*, s. 97.

wzrost produkcji przemysłowej? Nakamura uważa, że najważniejszym źródłem akumulacji była wysoka stopa oszczędności. Nie wdając się w głębszą analizę rozważań Nakamury należy wysunąć wniosek, że jeżeli przyjmiemy jego dane za prawdziwe [29], to okaże się, że niezwykle dynamiczny rozwój gospodarczy Japonii trzeba rozpatrywać w zupełnie innym świetle, bowiem nie odbiega on wcale od tempa wzrostu GNP USA i Europy Zachodniej na tym etapie rozwoju i jest zdecydowanie niższy od tempa, jakie osiągnęły kraje słabo rozwinięte w latach 1955—1965 (tj. około 2% GNP *per capita*). Amerykańscy ekonomiści E. Hagen i O. Havrylyshyn posunęli się nawet do stwierdzenia, że „dane, za pomocą których ilustrowano okres startu ekonomiki japońskiej, mają więcej do czynienia z rozwojem jej statystyki, niż z rozwojem faktycznym".[30] Reasumując można dodać, że powyższe wywody zgodne są z wcześniej sformułowaną tezą, że już na początku swojego rozwoju Japonia posiadała czynniki niezbędne dla tego rozwoju.[31]

Pierwszy cykl kończy się w 1917 roku. W latach 1914—1918 obserwujemy nie spotykane dotychczas tempo rozwoju gospodarki japońskiej.[32] Drugi cykl (1917—1937) charakteryzuje się wyższym przeciętnym tempem wzrostu GNP; które wynosiło 3,85%. W okresie tym utrwaliła się, tzw. dualna struktura gospodarki japońskiej. Termin „dualna struktura" (dual structure) jest zwykle używany dla podkreślenia dużej różnicy istniejącej w płacach i wydajności pracy między sektorami gospodarki.[33] W czasie wielkiego kryzysu nastąpił nieznaczny spadek produkcji przemysłowej: 3—9% w latach 1930—1932.[34] Od roku 1931 gospodarka staje się quasi-wojenna (junsenji keizai), a od roku 1937 *stricte* wojenna. Udział wydatków zbrojeniowych w dochodzie narodowym (national income) zwiększył się z 6,9% w r. 1936 do 31,8% w 1941 i 52,5% w r. 1943.[35] Trzeci cykl

[29] Najwięcej zastrzeżeń budzi metoda, jaką zastosował Nakamura, dokonując korekty produkcji rolniczej oraz dochodu narodowego. Por. K. Bieda: *The Structure and Operation...*, s. 8—9.

[30] E. E. Hagen, O. Havrylyshyn: *Analysis of World Income and Growth 1955—1965;* "Development and Cultural Change" 18 (October), s. 46.

[31] Por. Nakamura: *op. cit.*, s. 16.

[32] Według danych Uniwersytetu Nagoja przeciętne tempo wzrostu produkcji przemysłowej wynosiło w latach 1916—1920 — 10,6%. Przyjmując rok 1906=100, dla roku 1935 otrzymamy produkcję przemysłową w wysokości 705. Por. Nakamura: *op. cit.*, s. 131 oraz M. Takahashi: *Modern Japanese Economy since the Meiji Restoration*, Tokyo 1967, s. 93.

[33] Por. R. Minami, A. Ono: *Economic Growth with Dual Structure: An Econometric Model of the Prewar Japanese Economy*, Tokyo 1972, s. 2. Por. także Ohkawa, Rosovsky: *Japanese Economic Growth*, s. 118 i n.

[34] G. C. Allen: *A Short Economic History...*, s. 137.

[35] Ja. A. Piewzner: *Gosudarstwo w ekonomikie Japonii*, Moskwa 1976, s. 11—12.

Tab. 1. Średnioroczne tempo wzrostu GNP (Gross National Product), inwestycji eksportu i importu w latach 1897—1973

Average annual growth rate of the GNP (Gross National Product) of investments, export and import in the years 1897—1973

Lata cyklu	GNP	GNP *per capita*	Inwestycje brutto	Eksport	Import
(1) 1897 (S)—1901 (D)	2,18	0,99	1,46	10,80	5,19
(2) 1901 (D)—1917 (S)	2,87	1,66	5,34	9,43	2,87
(3) 1917 (S)—1931 (D)	2,97	1,64	3,20	4,80	5,81
(4) 1931 (D)—1937 (S)	5,91	4,48	10,56	10,40	4,35
(5) 1937 (S)—1956 (D)	1,83	0,53	−0,03	−5,03	−3,86
(6) 1956 (D)—1962 (S)	10,42	9,48	16,33	12,51	14,38
(7) 1962 (S)—1964	9,77	8,77	12,34	15,16	13,28
(8) 1962—1973	9,99	8,87	14,84	16,63	13,31

S — szczyt, D — dno cyklu.

Szeregi wyrównane przy pomocy 7-letniej średniej ruchomej w okresie do II wojny światowej i 5-letniej po wojnie. Dane przedwojenne w cenach 1934—1936, powojenne z 1960 roku: poz. (7) i (8) w cenach z 1965 r.

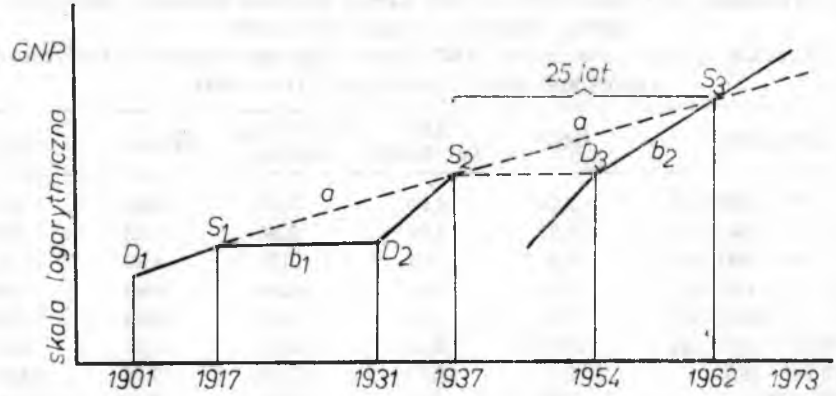
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ohkawa, Rosovsky: *Japanese Economic Growth, op. cit.*, tab. 2.1. i 2.4, s. 25 i 34 oraz *Main Economic Indicators. Historical Statistics 1960—1975*, Paris 1976, s. 88—90 (dla poz. 8).

w latach 1937—1962 (1973) w pierwszej fazie obejmuje ekonomikę wojenną, w drugiej natomiast okres powojenny, w którym Japonia osiągnęła nie spotykane dotychczas tempo wzrostu GNP (vide tabela 1). Nasuwa się zatem pytanie, czy rzeczywiście wzrost ten spowodowany został jakimiś zasadniczymi zmianami w japońskim trendzie rozwoju? Jeżeli bowiem ekstrapolujemy trend rozwoju przedwojennego (szczyty cykli z 1917 i 1937 r.), to okaże się że linia trendu powojennego osiągnie go dopiero w 1962 r. Tak więc, mimo wysokiego tempa wzrostu, japońska ekonomika potrzebowała 25 lat na dojście linii trendu („catching-up with oneself"). Oznacza to, że nie popełnimy dużego błędu, traktując wzrost powojenny jako kontynuację trendu przedwojennego. Dopiero po 1962 r. następuje wyraźna akceleracja wzrostu, który znacznie odbiega od poprzedniej linii trendu (ryc. 1).

W oparciu o powyższe rozważania możemy stwierdzić, że trend wzrostu Japonii w omawianym okresie ma charakter logistyczny.[36] Możemy wyróżnić 3 cykle logistyczne, co w upraszczający sposób ilustruje rycina 2.

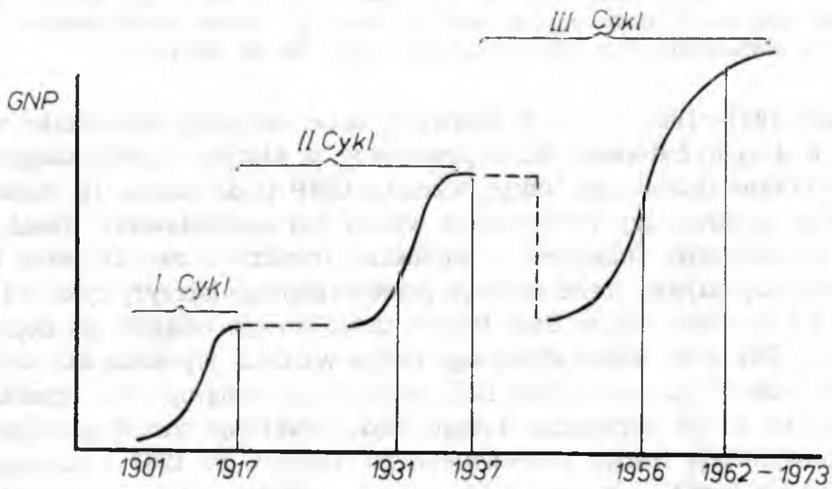
---

[36] Por. S. Kurowski: *Historyczny proces wzrostu gospodarczego.* Analiza trendów sekularnych na podstawie produkcji żelaza i stali, Warszawa 1963, s. 294. Kurowski stwierdza dalej, że „prawo wzrostu według krzywej logistycznej jest dialektycznym prawem wzrostu", *ibid.*, s. 299. Na temat charakterystyki krzywej logistycznej patrz O. Lange: *Wstęp do ekonometrii,* Warszawa 1974, s. 56 i n.

Ryc. 1. Schematyczna linia trendu wzrostu GNP (Gross National Product) w Japonii; D — dno cyklu, S — szczyt cyklu, a ekstrapolowana linia trendu, b_1, b_2 — linia trendu faktycznego

Schematic plot of the GNP (Gross National Product) developmental trend in Japan; D — cycle trough, S — cycle peak, a — extrapolated trend line, b_1, b_2 — factual trend line

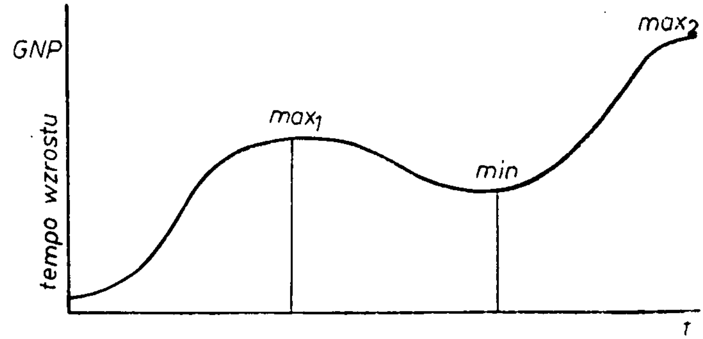

Ryc. 2. Cykle logistyczne w nowoczesnym rozwoju gospodarczym Japonii

Logistic cycles in modern economic development of Japan

Powyższą tezę podtrzymuje M. Barabanow [37], który po przeanalizowaniu trendów rozwoju gospodarczego USA, Japonii, Niemiec (RFN), Francji i W. Brytanii za lata 1870—1970 twierdzi, że wspólną ich cechą jest długofalowy charakter wzrostu (ryc. 3).

[37] Por. M. W. Barabanow: *Izmienienije struktur koniecznogo obszczestwiennogo produkta gławnych kapitalisticzeskich stran,* Moskwa 1976, s. 170. S. Kuznets stwierdza, że: „Długie fale — rozciągające się na 18 do 25 lat — w kształto-

Ryc. 3. Linia trendu wzrostu wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych w długim okresie
Long-term growth trend plots of highly developed capitalist countries

ROZWÓJ GOSPODARCZY JAPONII NA TLE ROZWOJU WYBRANYCH KRAJÓW KAPITALISTYCZNYCH

Porównując tempo wzrostu GNP Japonii z tempem w krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych, w omawianym okresie, można wysnuć wniosek, że jest ono przez cały czas relatywnie wysokie.

Jak wynika z tabeli 2, do 1930 r. najwyższe tempo wzrostu GNP miały USA — 3,6% i Japonia 2,7%. Najwyższe tempo wzrostu (USA) było większe od najniższego (W. Brytania) o 2,6 raza. W okresie 1930—1970 najwyższe tempo wzrostu miała Japonia (5,6%) i było ono większe od najniższego (W. Brytania) 2,3 raza. Wreszcie dla okresu 1960—1973 najwyższe tempo wzrostu Japonii (10,3%) było większe od najniższego (znowu W. Brytania) 3,6 raza. Możemy więc stwierdzić, że rozpiętości we wzroście omawianych krajów nie wykazują jakichś poważnych zmian, zaś tempo wzrostu GNP Japonii podwajało się w następujących po sobie okresach, jednakże odpowiednio do ogólnego tempa wzrostu gospodarki światowej. Tylko USA notują spadek tempa.

Najbardziej reprezentatywne i dokładne badania wzrostu gospodarczego krajów kapitalistycznych zawarł w swoich pracach S. Kuznets.[38]

---

waniu się stóp wzrostu produktu, ludności i szeregu elementów składowych gospodarki zostały stwierdzone w licznych krajach", por. Kuznets: *Wzrost gospodarczy narodów...*, s. 52. Oprócz cykli 18—25 lat (tzw. cykl Kuznetsa) na uwagę zasługuje tzw. „cykl Kondratiewa" o długości około 40 lat, na podstawie którego można wysunąć z pewnością bardziej konstruktywne wnioski. Podzielam w pełni opinię prof. O. Langego, który za najlepszą pracę dotyczącą powyższej problematyki uważa pracę J. A. Schumpetera: *Business Cycles: A. Theoretical Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York 1941. Por. O. Lange: *Dzieła*, tom 1: *Kapitalizm*, Warszawa 1973, s. 143 i n.

[38] Por. m.in. prace Kuznetsa: *Six lectures...*, *Modern Economic Growth...*, *Wzrost gospodarczy narodów*.

Tab. 2. Średnioroczne tempo wzrostu GNP w wybranych krajach kapitalistycznych w latach 1870—1970
Average annual GNP growth rates in selected capitalist countries in the years 1870—1970

Lata	Japonia	USA	Niemcy (RFN)	Francja	W. Brytania
1870—1880	3,5[a]	5,8	2,1	—	2,1
1890—1900	3,1	4,0	2,8	1,9[c]	2,4
1910—1920	4,0	2,5	0,6	—	−0,2
1920—1930	2,3	3,3	0,1	1,8[d]	1,7
1930—1940	4,2	1,2	6,1[b]	0	2,1
1880—1930	2,7	3,6	1,8	1,8[e]	1,4
1950—1960	8,9	3,9	8,1	4,8	2,9
1960—1973	10,3	4,1	4,2	6,0	2,9
1930—1970	5,6	3,5	4,5	2,8	2,4

[a] 1874—1880; [b] 1930—1938; [c] 1896—1913; [d] 1913—1929; [e] 1896—1929. GNP w cenach stałych w przedziałach czasowych.

Źródło: M. W. Barabanok: *Izmienienije struktur koniecznogo obszczestwiennogo produkta gławnych kapitalisticzeskich stran*, Moskwa 1976, s. 165—169 oraz *Main Economic Indicators, op. cit.*, (dla okresu 1960—1973).

Z tabeli 3 wynika jednoznacznie, że w minionym stuleciu Japonia miała najwyższe tempo wzrostu GDP *per capita*, który powiększył się w tym czasie o ponad 16 razy. Niewiele mniejsze tempo zanotowała Szwecja. Fakt, że Japonia posiadała tak wysoką stopę wzrostu — średnio o 1,7 raza większą od pozostałych krajów, a bez Szwecji blisko 2 razy — nie oznacza, jak sądzą niektórzy autorzy, że we wzroście tego kraju odegrały poważną rolę „jakieś nieznane" dotąd czynniki. Niemniej jednak należy podkreślić, że Japonia jest jedynym krajem wykazującym największe przyspieszenie wzrostu (tabela 2).[39]

S. Kuznets w swoich badaniach wysuwa m. in. tezę, że każdy ze współczesnych krajów rozwiniętych, z wyjątkiem Japonii, rozpoczynał swój nowoczesny rozwój (Modern Economic Growth) z produktem GNP *per capita* wynoszącym ponad 200 dolarów (wg cen z 1965 r.). Dalej stwierdza, że Japonia jest unikatem z uwagi na to, że jej wyjściowy GNP *per capita* był tak niski, że mieścił się w granicach obecnego GNP *per capita*

[39] A. Maddison podaje dla okresu 1870—1965 przeciętne tempo wzrostu GNP *per capita* (w cenach 1955) dla Japonii — 2,2%, Szwecji — 2,1% oraz dla ZSRR i USA — 2,0%. Por. A. Maddison: *Economic Growth in Japan and the USSR*, s. XXI. M. Barabanow podaje następujące dane: w latach 1874—1970 GNP (ceny stałe) w Japonii zwiększył się 42 razy, w USA (1869—1969) 41 razy, w Niemczech (RFN) (1850—1970) 28 razy, we Francji (1896—1970) 5,4 raza, w W. Brytanii (1855—1970) o 8,5 raza. Biorąc za podstawę bardziej porównywalny okres 1900—1970, otrzymamy kolejno następujący wzrost GNP: w Japonii 20 razy, USA 10 razy, w Niemczech (RFN) 8 razy, Francji — 5 i W. Brytanii 3,5 raza. Por. Barabanow: *Izmenenie struktur...*, s. 229.

Tab. 3. Tempo wzrostu produktu narodowego, produktu *per capita* w wybranych krajach kapitalistycznych (długie okresy)
National product growth rate per capita in selected capitalist countries (long-terms)

Państwa	Długość okresu w latach	Tempo wzrostu w skali dziesięciu lat (w procentach)		Współczynniki mnożnikowe w ciągu stu lat	
		produkt ogółem	produkt *per capita*	produkt ogółem	produkt *per capita*
Japonia[a] 1874—79 do 1963—67	88,5	48,3	32,3	51,4	16,4
USA[b] 1859 do 1963—67	105	39,2	17,3	27,3	4,9
Szwecja[c] 1861—69 do 1963—67	100	37,4	28,9	23,9	12,6
Francja[d] 1861—70 do 1963—66	98,5	20,5	17,0	6,5	4,8
Niemcy (RFN)[e] 1850—59 do 1963—67	110,5	31,0	18,3	14,9	5,4
Wielka Brytania[f] 1855—64 do 1963—67	105,5	22,8	13,4	7,8	3,5

[a] Gross Domestic Product (GDP) w cenach stałych z r. 1934—1936 i GNP w cenach z r. 1960; [b] GNP w cenach z r. 1860, 1929, 1954, 1958 i 1963; [c] — GDP w cenach z r. 1913 i 1959; [d] Net National Product (NNP) w cenach z lat 1901—1910 i indeks GNP 1929—100; [e] NNP ceny z 1913 i GNP ceny z 1951; [f] National Income, ceny 1913—1914 i GNP z 1958.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie S. Kuznets: *Wzrost gospodarczy narodów, op. cit.*, s. 24—26 oraz *Six Lectures on Economic Growth, op. cit.*, rozdz. I.

wielu krajów słabo rozwiniętych i konkluduje, że nowoczesny wzrost gospodarczy krajów rozwiniętych był zależny od wysokiego poziomu wyjściowego GNP *per capita*. Wobec tego nasuwa się pytanie, jak w takim razie zdołała osiągnąć modernizację i wzrost Japonia? Kuznets pozostawia pytanie bez odpowiedzi.[40] Z pewnością nie jest łatwo odpowiedzieć na nie jednoznacznie, zwłaszcza że pole widzenia ograniczone jest tylko jednym miernikiem, a więc GNP (*per capita*). Okazuje się bowiem, że jeżeli weźmiemy pod uwagę takie np. wskaźniki, jak poziom edukacji, system organizacji państwowej, to nie będą one odbiegały, a w niektórych przypadkach przewyższą wskaźniki zachodnie. Mimo trudności w ich skwantyfikowaniu wskazują wyraźnie, że w okresie wyjściowym poziom

[40] Por. S. Kuznets: *Wzrost gospodarczy narodów...*, s. 37—38. Należy sobie zdać sprawę z tego, że produkcja przemysłowa *per capita* w Japonii w r. 1870 była niższa niż w Anglii w 1700, a GNP *per capita* Japonii w r. 1955 był równy GNP USA z r. 1871 i wynosił ok. 266 dol., a już w 1975 był wyższy niż we Włoszech i Anglii. Por. A. Maddison: *Economic Growth in Japan and the USSR*, s. XV oraz A. H. Gleason: *Economic Growth and Consumption in Japan* [w:] W. W. Lockwood: *The State and Economic Enterprise in Japan*, s. 431—438.

rozwoju gospodarczego Japonii był znacznie wyższy, niż sugerują dane GNP *per capita*. Jest to zresztą jedna z istotnych prób wytłumaczenia niezwykle szybkiej adaptacji Japonii na drodze nowoczesnego wzrostu. Złożoność rozwoju gospodarczego stwarza bowiem duże trudności w sformułowaniu jakiejkolwiek teorii wzrostu, w szczególności, gdy nadaje się jej charakter ogólny.[41]

Tab. 4. Przybliżona wielkość GNP *per capita* w okresie wyjściowym wzrostu krajów rozwiniętych
Approximate GNP per capita in the initial growth period of developed countries

Państwa	GNP *per capita* w 1965 (dol. USA)	Ekstrapolacja do okresu wyjściowego		
		okres wyjściowy (lata)	współczynnik przeliczenia (wzrost)	GNP *per capita* w okresie wyjściowym (1 : 3)
Japonia	876	1874—79	11,88	74
USA	3580	1834—43	7,56	474
Szwecja	2713	1861—69	12,64	215
Kanada	2507	1870—74	4,94	508
Francja	2047	1831—40	8,46	242
Niemcy (RFN)	1939	1850—59	6,41	302
Wielka Brytania	1870	1765—85	8,23	227
Włochy	1100	1861—69	4,22	261

Źródło: Kuznets: *Wzrost gospodarczy narodów*, *op. cit.*, s. 36, tab. 2.

Wielu autorów podkreśla, że rozwój gospodarczy Japonii ma wiele wspólnych cech z rozwojem innych krajów kapitalistycznych, a zwłaszcza z USA [42] — pod względem stopy akumulacji i intensyfikacji produkcji. Charakterystyczny również jest fakt, że w pierwszej fazie rozwoju (1874—1940) dominował kapitałochłonny typ postępu technicznego, kiedy przy średniorocznym tempie wzrostu GNP około 3%, tempo wzrostu technicznego uzbrojenia pracy wynosiło 5%, a wydajność pracy 2%. Natomiast w drugiej fazie (1950—1970) dominował kapitałooszczędny typ postępu technicznego. Tempo wzrostu technicznego uzbrojenia pracy wynosiło 6,8%, wydajności pracy 7,9%, a tempo wzrostu GNP 9,8%.[43]

---

[41] Japoński model wzrostu nie mieści się ani w teorii W. Rostowa, ani też A. Gerschenkrona. Por. W. W. Rostow (ed.): *Economics of take-off into Sustained Growth*, London 1964 oraz A. Gerschenkron: *Economic Backwardness in Historical Perspective* [w:] *The Progress o Underdeveloped Areas*, ed. by B. Hoselitz, Chicago 1952.

[42] Por. m. in. Barabanow: *op. cit.*, s. 196.

[43] *Ibid.*, s. 199. Podobne zjawisko obserwujemy we wszystkich krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych. Por. także *Long Term Economic Growth 1960—1970*, Washington 1973, s. 99 i n.

Na szczególną uwagę zasługuje problem inwestycji. Otóż okazuje się, że w pierwszej fazie rozwoju japonskie nakłady inwestycyjne były dużo niższe, aniżeli w innych krajach na tym etapie rozwoju. H. Rosovsky uważa, że wewnętrzna akumulacja netto (net domestic capital formation) wynosiła w latach 1887/96—1907/16 od 4,5 do 6,8% GNP.[44] Tym samym Japonia miała w długim okresie najmniejszy współczynnik kapitałochłonności przyrostowej spośród wszystkich krajów obecnie wysoko rozwiniętych. Według S. Kuznetsa współczynnik ten w latach 1885/89—1914/18 wynosił 1,6, podczas gdy druga w kolejności Dania miała współczynnik kapitałochłonności w wysokości 2,4, tj. o 50% wyższy od japońskiego.[45]

Po drugiej wojnie światowej Japonia posiadała najwyższą stopę inwestycji; w latach 1950—1970 średnio 33,7%, w tym samym czasie RFN — 25,6%, Francja — 22,7%, USA — 18,4% i W. Brytania — 17,2%.[46] Gdy zestawimy te dane ze stopą inwestycji Japonii (1885 r.) — 3%, Niemiec (1850—54) — 5%, Francji (1850—60) — 6% i USA (1820—39) — 9% otrzymamy jedną z istotnych odpowiedzi na pytanie o przyczyny wysokiego tempa wzrostu gospodarstwa światowego po II wojnie światowej (vide tab. 1). Dlatego też w tym miejscu chciałbym podkreślić, że przedwojenny i powojenny rozwój gospodarczy Japonii był ściśle związany z rozwojem światowej ekonomiki jako całości.[47] Gdyby w minionym okresie (1950—1970) gospodarka światowa rozwijała się w takim tempie jak przed wojną, Japonia nigdy nie osiągnęłaby podobnych wskaźników.[48]

---

[44] H. Rosovsky: *Capital Formation in Japan 1869—1940*, New York 1961, s. 15.

[45] Cyt. za: Nakamura: *op. cit.*, s. 170. Tak niski współczynnik kapitałochłonności oznaczałby, że Japończycy używali najefektywniej swoich zasobów kapitałowych. Z drugiej jednak strony należy pamiętać zarówno o tym, że nie ponosili oni prawie żadnych kapitałochłonnych nakładów inwestycyjnych w bazie surowcowej, jak również o wyraźnym niedoinwestowaniu infrastruktury gospodarczej.

[46] Inwestycje brutto (ceny stałe); oprac. na podstawie *Kraje kapitalistyczne. Informator statystyczny*, Warszawa 1977, s. 26.

[47] Barabanow: *op. cit.*, s. 229. Prof. M. Dobroczyński stwierdza, że: „Powojenna koniunktura większości krajów kapitalistyczych okazała się czynnikiem pod wieloma względami warunkującym proces gospodarczego wzrostu Japonii [...] Trudno sobie wyobrazić, aby Japonii udało się osiągnąć większość jej sukcesów w warunkach kryzysu światowego, zaawansowanego protekcjonizmu i izolacji", por. M. Dobroczyński: *Światowa ekspansja gospodarki japońskiej*, Warszawa 1975, s. 35.

[48] W tym miejscu pojawia się problem „sprzyjających czynników", czy też „szczęśliwych zbiegów okoliczności", które odegrały doniosłą rolę w rozwoju Japonii. Co by bowiem było, gdyby USA ustaliły mniej korzystny kurs jena w r. 1949 (Y 360=$ 1)? Co by było, gdyby Wielka Brytania, pozostając neutralną podczas I wojny światowej, nie otworzyła azjatyckiego rynku dla japońskich towarów?

WNIOSKI

W artykule poruszyłem tylko niektóre problemy dotyczące rozwoju gospodarczego Japonii w latach 1868—1973. Zdaję sobie sprawę, że w jego ramach nie zawarłem wielu istotnych kwestii, jak chociażby roli handlu zagranicznego, który odgrywał zawsze znaczną rolę w japońskiej ekonomice. Położyłem akcent przede wszystkim na rozwój w latach 1868—1940, z uwagi na brak w polskiej literaturze ekonomicznych opracowań dotyczących tego okresu.[49]

Na podstawie powyższych rozważań chciałbym podkreślić:

1) chociaż brak w pełni miarodajnych danych uważam, że w latach 1868—1973 Japonia zanotowała największy na świecie rozwój gospodarczy, bezprecedensowy zwłaszcza po II wojnie światowej;

2) rozwój gospodarczy Japonii nie odbiegał zasadniczo od modelu rozwoju zachodnich krajów kapitalistycznych;

3) w początkowym stadium rozwoju Japonia posiadała niezbędne czynniki ukształtowane w poprzednim okresie (Tokugawa), w przeciwieństwie do większości krajów słabo rozwiniętych;

4) Japończycy zupełnie świadomie, a przede wszystkim bardzo szybko i efektywnie, zaadaptowali zachodni model rozwoju, ponieważ był to wtedy jedyny racjonalny i sprawdzony model;

5) jak do tej pory, tylko Japonii udało się dokonać szybkiego rozwoju w ramach starej (feudalno-japońskiej) tradycji;

6) Japonia jest jedynym krajem, który w okresie 1868—1973 wykazywał tak wysokie tempo wzrostu GNP;

7) rozwój gospodarczy był zawsze ściśle związany z rozwojem gospodarki światowej jako całości;

8) powojenny rozwój jest częścią wzrostu sekularnego, którego źródła sięgają (co najmniej) rewolucji Meiji;

I wreszcie, co by się stało, gdyby Wielki Kryzys nie zrujnował proeksportowo nastawionego japońskiego przemysłu jedwabniczego? Por. Ohkawa, Rosovsky: *Japanese Economic Growth*, s. 188.

[49] Niniejszy artykuł powstał w znacznej mierze w oparciu o opracowania w języku angielskim i rosyjskim. W literaturze polskiej problematyka rozwoju gospodarczego Japonii nie doczekała się zbyt wielu opracowań. Uboga jest zwłaszcza literatura książkowa, z której na uwagę zasługują: M. Niesiołowski: *Japonia. Źródła i kierunki rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1974; M. Dobroczyński: *Światowa ekspansja gospodarki japońskiej*, Warszawa 1975; W. Góralski: *Stany Zjednoczone — Japonia 1945—1972*, Warszawa 1976 oraz J. Bossak: *Polska — Japonia, gospodarka — stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1978. Znacznie więcej jest artykułów publikowanych w periodykach ekonomicznych, takich, jak m. in.: „Ekonomista", „Gospodarka Planowa", „Życie Gospodarcze", Sprawy Międzynarodowe", „Handel Zagraniczny" i inne. Na uwagę zasługują artykuły napisane przez: W. Grabską, J. Bossaka, M. Dobroczyńskiego i W. Wowczuka.

9) w japońskim modelu szczególną rolę odegrał czynnik ludzki, jego niezwykła pracowitość, zdyscyplinowanie, ogromna zdolność adaptacji importowanej myśli i techniki, jak również nieprzeciętny talent organizacyjny;

10) i wreszcie należy pamiętać o tym, że pomimo tak wysokiego tempa wzrostu Japonia znajduje się w drugiej dziesiątce krajów pod względem GNP *per capita*, jak również o skutkach, jakie on wywołał, zwłaszcza w środowisku naturalnym wysp japońskich.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена некоторым проблемам экономического развития Японии после революции Мэйдзи (1868—1973). Так продолжительный период времени дает большие возможности для раскрытия некоторых закономерностей и тенденций; в коротком отрезке времени они фрагментарны и их однозначная интерпретация затруднительна. С другой стороны, детальный анализ этих вопросов ограничен рамками статьи.

Главным тезисом работы является утверждение, что динамическое хозяйственное развитие Японии после революции Мэйдзи есть результатом наличия у страны необходимых для этого факторов. Особого внимания заслуживает человеческий фактор: необыкновенное трудолюбие, дисциплинированность, огромная способность к адаптации импортной научно-технической мысли, исключительный организаторский талант японского народа. Кроме того, следует отметить высокий уровень просвещения и глубокий государственный интервенционализм.

Вторым тезисом статьи является установление факта, что несмотря на свои специфические черты (отсутствие свободной конкуренции, организация предприятий государством), японский капитализм в основном не отличался от модели развития капиталистических стран Запада. Кроме того, следует отметить, что степень экономического роста Японии в рассматриваемый период была наивысшей, а ее хозяйственное развитие было тесно связано с развитием мировой экономической системы.

Япония достигла своих успехов (особенно после II мировой войны) в исключительно трудных транспортных условиях, в условиях загрязненной естественной среды, примитивных жилищ, мучительного шума и других отрицательных проявлений односторонней промышленной цивилизации. Не переоценивая достижений японской модели и не скрывая противоречий, вытекающих из ее эксплуататорской системы, следует отметить, что пример этой страны свидетельствует о возможностях экономического прогресса в условиях максимальной мобилизации общества, сотрудничества с другими странами.

SUMMARY

The article presents selected problems of the economic development of Japan after the Meiji revolution, that is in the period 1868—1973. Such a long temporal perspective enhances the probability of discovering certain regularities and tendencies which within a short period of time would seem fragmentary and difficult to

an explicit interpretation; on the other hand, the scope of the article imposes certain limits on a detailed presentation of the problem in question.

The main thesis of the paper is a statement that the dynamic economic (development) of Japan folowing the Meiji revolution is a result of the country's possessing the conditions necessary for the achievements of this growth. Special attention is to be paid to the human factor, unusually hardworking, disciplined, and revealing a great capability of adapting imported technology and technical ideas, as well as great organizational talents. To these features one should also add the high level of education and a far-reaching state intervention and control.

The second thesis is a statement of the fact that in spite of some specifically Japanese features of the capitalist development (lack of free competition, enterprises founded by the state), it does not virtually differ from the models of the economically advanced countries of the West; it should also be added that throughout the whole period discussed Japan had the highest rate of economic growth and that this growth was always strictly connected with that of world economy as a whole.

The achievements discussed above were attained by Japan (especially after World War II) in exceptionally difficult conditions of transportation, communication, polluted environment, primitive housing, tiring noise and other similar symptoms of a one-sided industrialized civilization. Without overestimating the achievements of the Japanese model and without hiding the contradictions resulting from the exploitation character of the whole system, one should conclude that Japan's example proves the scale of possibilities of economic growth under the conditions of maximal social mobilization as well as cooperation with other countries.